

RUKOPISNÁ EXLIBRIS A DEDIKACE

ZAJÍMAVÉ AŽ KURIÓZNÍ PŘÍPISKY
V MORAVSKÝCH ŠLECHTICKÝCH KNIHOVNÁCH

Pavla HOLÍKOVÁ

Abstract

Books were property of exclusive importance and high price until at least the 18th century. They reflected education and social status of their owner, who strengthened their value with a luxurious binding, decoration (especially old prints), and showed the ownership of the book by using provenance signs referring to its origin (heraldic exlibris, supralibros), level of education (indicating the relevant title), military rank or membership in a monastic society. In addition to social contacts with friends and authors of the literary world, a look at the manuscript exlibris and endnotes reveals romantic life stories, family traditions and tragedies, the interaction of the reader with the author, authorial curiosities and the secrets of library work.

Key words: exlibris, supralibros, dedications, non provenance notes

Abstrakt

Knihy byly minimálně do 18. století majetkem exkluzivního významu a vysoké ceny. Byly odrazem vzdělání a postavení svého majitele, který jejich hodnotu posiloval honosnou vazbou, u starších tisků i výzdobou, a vlastnictví knihy dával najevo použitím provenienčních znaků odkazujících na jeho původ (heraldická exlibris, supralibros), stupeň vzdělání (s uvedením příslušného titulu), vojenskou hodnost či příslušnost k řeholní společnosti. Pohled na rukopisná exlibris a přípisky nám kromě společenských kontaktů s přáteli a autory literárního světa poodhalí i romantické životní příběhy, rodinné tradice a tragédie, interakci čtenáře s autorem, autorské kuriozity a taje knihovnické práce.

Klíčové slova: exlibris, supralibros, dedikace, neprovenienční přípisky

Šlechtickým, převážně heraldickým vlastnickým značkám knih v zámeckých knihovnách se věnoval kolektiv autorů v publikaci *Krása šlechtických exlibris a supralibros*,¹ která tvořila katalog výstavy na státním zámku Konopiště v létě 2022. Vlastnická označení v knihách vystavená na této výstavě tvořila jen úzký výřez toho, co lze ve šlechtických knihovnách najít, pohříchu omezený výstavními možnostmi konopištěského zámku a podmínkami výzkumného projektu.² Neméně zajímavá byla výstava knižních proveniencí *V nejhlubší úctě*³ (v rámci téhož projektu) mapující rukopisné dedikace knižních autorů na státním zámku Kozel v létě 2021. Zájem o grafická tištěná exlibris a supralibros i dedikace významných osobností světa literatury, politiky a diplomacie tedy odkazujeme na už vydané publikace. V následujícím příspěvku se autorka zaměřila na rukopisné přípisky osobní povahy. Byly do knih vpisovány nejen jako strohé vlastnické označení majitele. Jako dedikace mezi příbuznými prozrazují velmi osobní příběhy. Někdy bolestné, jindy romantické, někdy srdečné, jindy až kuriózní.

Rukopisná exlibris jsou nejrychlejším a nejlevnějším způsobem vlastnického označení knih. Ručně si knihy mnohdy označovali majitelé, jejichž jediným vlastnictvím byla právě kniha. Tisk grafického exlibris či supralibros na vazbě by pro ně byl zbytečně nákladný. Ručně se vpisovali do knih také příslušníci řeholních společností, jejichž vlastnictvím kniha oficiálně nebyla, neboť vše bylo společným majetkem kláštera nebo koleje. Rukopisné provenienční přípisky jsou často jedinou spojnici k vlastníkovi, který by jinak zůstal dějinami zcela zapomenut. Jejich podoba a jazyk se měnily s komunikačním jazykem vzdělaných čtenářů.

Nejstarší rukopisné přípisky jsou, samozřejmě, v latině. V 19. století, kdy latina přestala být výhradním jazykem vzdělanců a kdy už univerzity vyučovaly v národních jazycích, se stalo zvykem, že podobu jména určoval jazyk tištěné knihy. Díky drobným přípiskům „ex libris“, „ad usum...“, „OP“, „OFM“, „lieut“, „Med. d.“ a dalším můžeme zjistit jejich stav a povolání a s trochou štěstí i příslušnost ke konkrétnímu místu. Tak máme v učebnici rétoriky od francouzského jezuita Gabriela Françoise Le Jay⁴ vlastnický přípisek „Ad usum Joachimi a S. Anna Schol. Piar. A[nn]o 1769“ doplněný přípiskem (stejnou rukou): „Illustrissimo D[omi]no Comiti Joanni Nep. Mittrowsky dono dedit“. [1] Kromě skutečnosti, že uživatel Jáchym od svaté Anny byl členem piaristické koleje u sv. Anny v Benešově u Prahy, nám kniha sděluje i svou miniaturní historii. Jejím následným majitelem byl hrabě Jan Nepomuk Mitrovský z Nemyše,⁵ významný moravský přírodovědec z Dolní Rožínky, kterému Jáchym učebnici rétoriky r. 1769 věnoval.

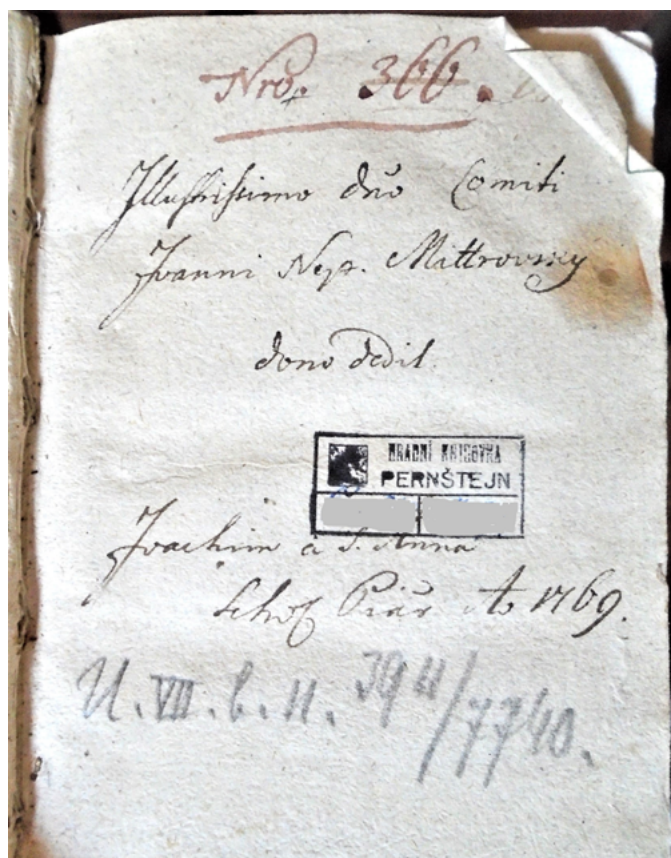
¹ *Krása šlechtických exlibris a supralibros: katalog výstavy: Státní zámek Konopiště 25. 7. – 25. 9. 2022*. Vydání první. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2022. 79 s.

² Výstava i knižní publikace vznikla v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI) v projektu *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách*.

³ CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena et al. *V nejhlubší úctě: katalog výstavy: Státní zámek Kozel 1. 6. – 3. 2021*. Vydání první. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2021. 61 s.

⁴ LE JAY, Gabriel François. *Bibliotheca rhetorum*. Ingolstadii: Crätz, 1749. Státní hrad Pernštejn, ZK PE 01474.

⁵ Jan Nepomuk Mitrovský z Nemyše (1757 – 1799), majitel hradu Pernštejna.

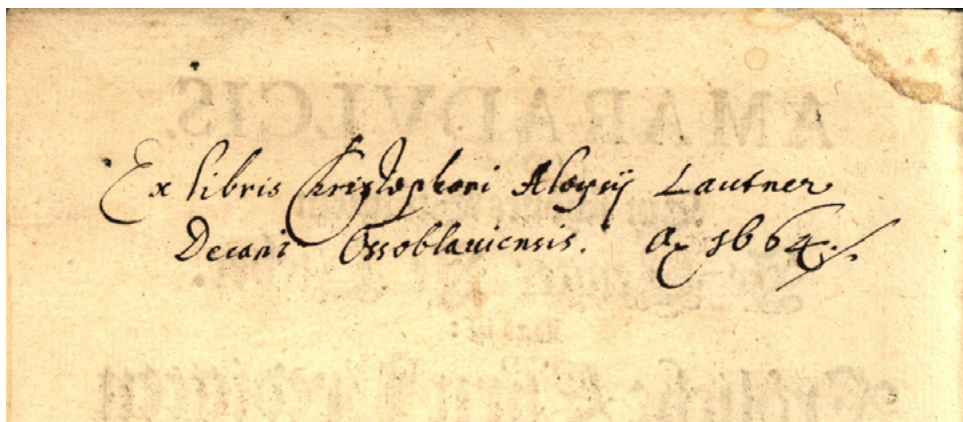
Obr. 1. Jáchym od svaté Anny (činný 1769)

Mezi známé osobnosti, jejichž příspěvek najdeme v knihovnách (a rozšíříme si představu, jak výrazně byla jejich knihovna rozptýlená), patří šumperský děkan Kryštof Alois Lautner,⁶ známá oběť severomoravských čarodějnických procesů. Byl nadprůměrně vzdělaný, v místě svého působení oblíbený a jeho knihovna poměrně bohatá.⁷ Lautner si do knih zapisoval rukopisnou poznámku o vlastnictví knihy doplněnou

⁶ Kryštof Alois Lautner (1622 – 1685), katolický duchovní, děkan v Osoblaze a Šumperku, oběť severomoravských čarodějnických procesů.

⁷ Údaje o počtu svazků se u jednotlivých autorů zabývajících se Lautnerovou osobností liší, bezpečně však víme, že číslo převyšovalo 300 v době, kdy knihovna běžného duchovního čítala něco nad 50 svazků. Eliáš Isidor Schmidt, sekretář olomouckého biskupa Karla Lichtenstein-Castelcorna a člen soudního tribunálu, vyhotovil po Lautnerově smrti několik seznamů knih šumperské fary, z nichž jeden obsahoval knihy, které měly zůstat Lautnerovu nástupci Johannu Georgu Wagnerovi, a druhý knihy, které měly připadnout olomouckému biskupovi. Na faru mělo přijít 227 svazků, do Olomouce 137. Přítomností Lautnerových knih v knihovně kroměřížského zámku (= knihovně olomouckých arcibiskupů) se zabýval v r. 2013 Miroslav Myšák, který na základě ne zcela přesných Schmidtových seznamů dohledal asi 80 Lautnerových knih, přičemž pouze devět z nich obsahovalo poznámku o Lautnerově vlastnictví.

rokem akvizice. Ve vizovické zámecké knihovně byla nalezena jedna z Lautnerových knih, sbírka kázání vídeňského kazatele Florentia Schillinga.⁸ Lautner ji získal v době svého pobytu v Osoblaze, jak dokládá poznámka jeho vlastnického přípisu: „*Ex libris Christophori Aloysij Lautner, Decani Ossoblaniensis 1664*“. [2]

Obr. 2. Kryštof Antonín Lautner (1622 – 1685)

Některé osobnosti církevního života objevujeme prostřednictvím jimi vlastněných knih v hlubinách dosud neznámé historie. Jejich knihovny jsou natolik nevýznamné nebo rozptýlené, že se jimi dosud nikdo nezabýval. Sem patří např. vlasatický farář Josef Šumpík,⁹ líšeňský farář Ignác František Gütting,¹⁰ tovačovský farář Vavřinec Gintar¹¹ nebo bývalý mnich zrušeného žďárského cisterciáckého kláštera Hermann Antonín Melhardt.¹² [3] Srovnáním provenienčních přípisů s církevními zápisy můžeme zjistit jejich osobní data a místa působení, nejčastěji v katalogu kléru příslušné diecéze.¹³

⁸ SCHILLING, Florentius. *Amaradvlcis. Oder Ein schönes Blümlein Je Lenger Je Lieber : Das ist: Fröhliche Ehrn-Predigten Von Dem Leben, vnd Thaten etlicher Heiligen. Wie auch Traurige Besingnuß-Predigten über vnterschiedliche Todts verblichene hohe Adels-Personen. Welche In S. Michaelis Pfarr- vnd andern Kirchen gehalten hat.* Wien: bey Mattheo Rickhes, 1657. Florentius Schilling (1602 – 1670) byl lékař a kazatel alsaského původu působící u sv. Michala ve Vídni. Státní zámek Vizovice, ZK VI 00164.

⁹ Josef Šumpík (1769 – 1844), původem z Ivančic, farář ve Vlasaticích.

¹⁰ Ignác František Gütting (ca 1671 – 1723), farář v Líšni (dnes součást Brna).

¹¹ Vavřinec Gintar (1767 – 1849), nejdříve kaplan v Troubkách, posléze farář ve Strálkách a Tovačově.

¹² Hermann Melhardt (1746 – 1810), člen cisterciáckého řádu ve Žďaru nad Sázavou, po zrušení kláštera Josefem II. kaplanem v Bobrově, poté farář v Radešínské Svatce.

¹³ *Catalogus venerabilis cleri archidioecesis olomucensis*, příslušný ročník pro starší období, nebo *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der Brünnner Diocese in Mähren* pro 19. století.

Obr. 3. Hermann Antonín Melhardt (1746 – 1810)

Knihy ze (zrušených?) klášterů

Knihy ze zrušených klášterů se často dostávaly ke šlechtickým majitelům. Aukce takových knih byla příležitostí pořídit si tituly, které na trhu knižních novinek už nebyly dostupné. Jména původních uživatelů doplňují drobné přípisky odkazující na řádové společenství. Františkáni, dominikáni, minorité, piaristé se objevují jako částí uživatelé. Uživatelský přípisek působí poněkud suše, neznáme-li konkrétní příběh za ním.

Pro usu P. Norberti Handlovics : Franciscani 1777.¹⁴ Ad usum Monasterij S. Lamberti /?/.¹⁵ “Ad usum Petri Cucinotti 1782“.¹⁶ Ad usum Ftris Simonis Pitteli, Minimi.¹⁷ Ad Usum F’ris Emerici Langenwalter Ord. Predicat. 1753.¹⁸ Ad usum Josephi Antonii Ferrari, Min. Con.¹⁹ Ad usum F. Josephi Antonii Ferrari, M.-C.²⁰ Ad Usum F. Josephi Antonii Ferrari Min. Con.²¹

¹⁴ REIFFENSTUEL, Anaklet. *Theologia Moralis*. Bassani, sed prostant Venetiis: apud Remondini, 1773. Státní zámek Lednice, ZK LE 04144.

¹⁵ AUGUSTINUS AURELIUS. *Omnium operum*. Basileae: ex officina Io. Frobenii, 1528. Státní zámek Hradec nad Moravicí, ZK HM IV 00117_09.

¹⁶ PTOLEMAIOS, Klaudios. *Centum Ptolemaei sententiae*. Venetiis: in aedibus Aldi et Andreae Soceri, 1519. Státní zámek Hradec nad Moravicí, ZK HM IV 00086_02.

¹⁷ BALBÍN, Bohuslav. *Diva Turzanensis*. Olomutii: Typis Viti Henrici Etteli, 1658. (ZK LS 02641) Státní zámek Lysice, ZK LS 02641.

¹⁸ VALERIANO, Pierio. *Hieroglyphica, sive de sacris Aegyptiorum aliarumque gentium literis commentarii*. Köln: Hieratus, 1614. Státní hrad Pernštejn, ZK PE 02569.

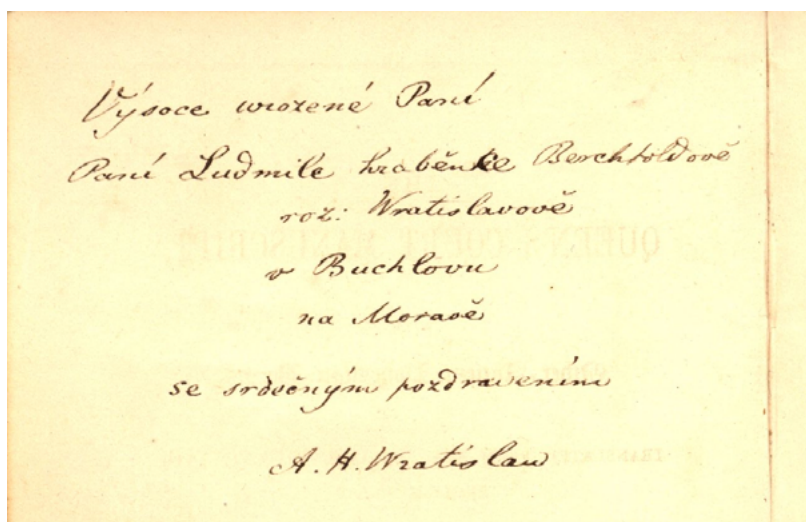
¹⁹ DESCARTES, René. *Principia philosophiae*. Amstelodami: apud Danielem Elzevirios, 1664. Státní zámek Rájec nad Svitavou, ZK RA 07886.

²⁰ DESCARTES, René. *Geometria*. Amstelodami: apud Ludovicum & Danielem Elzevirios, 1659. Státní zámek Rájec nad Svitavou, ZK RA 07885.

²¹ DESCARTES, René. *Epistolae*. Amstelodami: apud Danielem Elzevirium, 1668. Státní zámek Rájec nad Svitavou, ZK RA 07884.

Rukopisná věnování s příběhem

Pozoruhodné rukopisné věnování nacházíme v hradní knihovně na Buchlově ve dvou knihách věnovaných hraběnce Ludmile Berchtoldové, rozené Wratislavové (1808 – 1869). Dedikátorem byl Albert Henry Wratislaw (1822 – 1892), potomek českých šlechtických emigrantů v Anglii. Jeho praděd Maxmilián Wratislav z Mitrovic (1735 – 1796) opustil české země kolem r. 1770 a usadil se v anglickém městečku Rugby, které dalo jméno oblíbenému sportu. Albert Henry zůstal doživotně srdcem spojený s českým původem a věnoval se české literatuře. Svou literární činností šířil v Anglii povědomí o české historii a kultuře. Zprostředkoval anglickému prostředí některé momenty českých dějin podle Františka Palackého a Václava Vladivoje Tomka a českou lidovou slovesnost podle Karla Jaromíra Erbena. Na své studijní cestě v roce 1849 navštívil Prahu a studoval, nebo spíš oživoval si češtinu. V Praze byl hostem u svých vzdálených příbuzných, které posléze navštívil i na Buchlově, jak dokládá jeho korespondence dochovaná v rodinném archivu Berchtoldů.²²

Obr. 4. Albert Henry Wratislaw (1822 – 1892)

V roce 1849 vydal v Londýně Lyru Čecho-Slovanskou (*Lyra Czecho Slovanska, or Bohemian poems, ancient and modern, translated from the original Slavonic, with an introductory essay*)²³ a v roce 1852 *The Queen's Court Manuscript, with other ancient Bohemian Poems in*

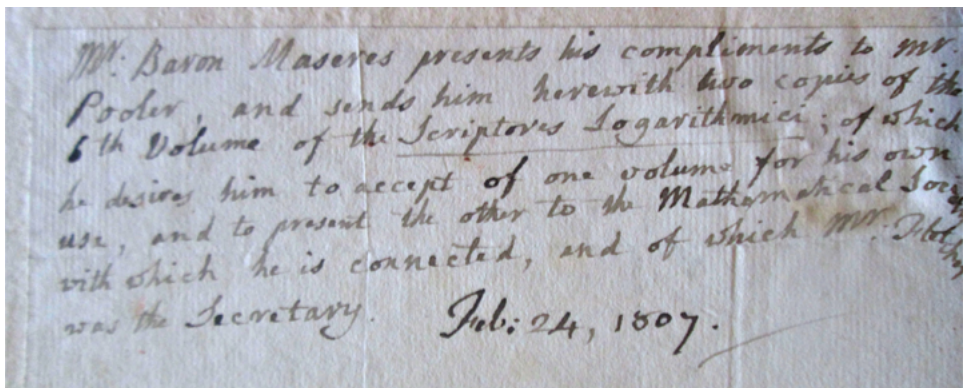
²² V Moravském zemském archivu se dochovaly dva dopisy A. H. Wratislava; jeden z 23. 7. 1851 adresovaný Ludmile Berchtoldové rozené Wratislavové (MZA, G 138, inv. č. 377, karton 95) a jeden z 21. 8. 1851 adresovaný Bedřichu Všemírovi (MZA, Rodinný archiv Berchtoldů G 138, inv. č. 286, karton 49, fol. 266-267).

²³ *Lyra Czecho-slovanská: Bohemian poems: ancient and modern*. London: John W. Parker, 1849./ translated from the original Slavonic, with an introductory essay by A.H. Wratislaw. London: John W. Parker, 1849. (Státní zámek Buchlovice, ZK BC 00530) Text věnování: „*Wysoce urozené Paní Paní Hraběnce Ludmile Berchtoldové z Buchlowa a Buchlowice na památku A. H. Wratislaw.*“

1852, anglický překlad Rukopisu Královédvorského z češtiny.²⁴ Výtisky obou překladů věnoval Ludmile Berchtoldové, rozené Wratislavové. U obou je věnování v češtině. [4]

Zajímavý soubor knih z oboru matematiky přelomu 18. a 19. století najdeme v rájecké zámecké knihovně. Jde o matematické úsilí anglického právníka a matematika francouzského původu jménem Francis Maseres (1731 – 1824). Tento právník, jehož předkové po vydání *Nantského ediktu* (1685) jako francouzští hugenoti opustili Francii, je v matematice hodnocen jako velmi konzervativní a neúspěšný. Byl nicméně štedrým mecenášem četných matematických publikací své doby. Vlastní šestisvazkové dílo *Scriptores logarithmici*²⁵ vydané v rozmezí šestnácti let (1791 – 1807) opatřil pečlivým věnováním pro Richarda Pootera z Holmesdale,²⁶ vždy v uctivém znění: „Mr. Baron Maseres presents his compliments to M. Pooter and sends him herewith two copies of the 1st (...2nd, 3rd...) volume of the *Scriptores logarithmici*, of which he desires him to keep one for his own use and to present the other to the Mathematical Society, of which Mr. Fletcher is the Secretary“, vždy s přesným datem věnování daného roku. [5]

Z majetku Richarda Pootera pak šestisvazkový soubor přešel do knihovny rodu Salm-Reifferscheidtů.

Obr. 5. Francis Maseres (1731 – 1824)

Rodinné příběhy

Přípisky v některých knihách prozrazují miniaturní rodinné příběhy. V různých vydáních *Bible* či modlitebních knihách se zapisovaly příležitostné rodinné události: připomínky rodinných slavností (narozeniny, sv. přijímání, biřmování) a památka na rodinné příslušníky, nejčastěji při úmrtí. Ale nejen ve zbožném čtení; i v poezii, próze

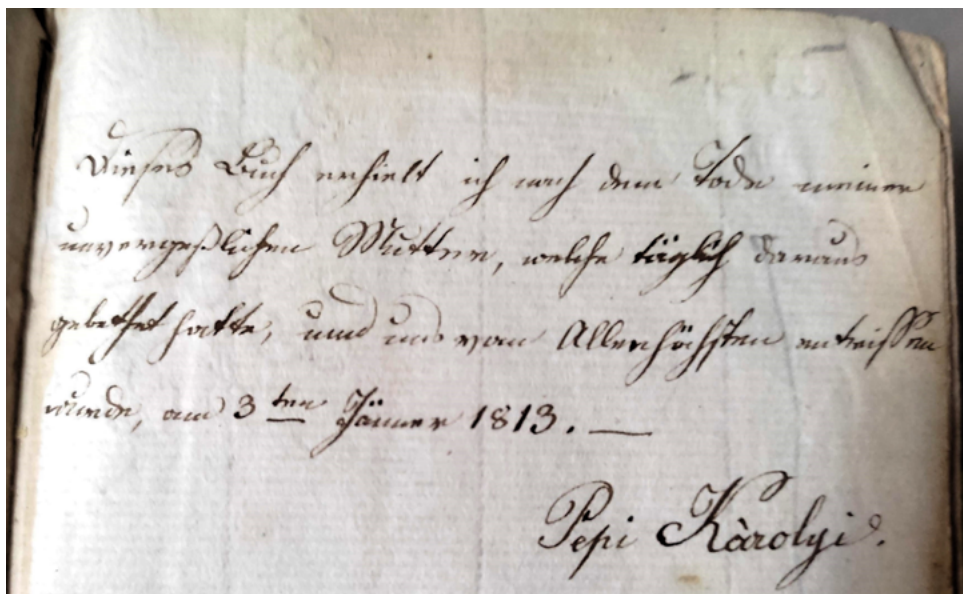
²⁴ *The Queen's Court Manuscript* : with other ancient Bohemian Poems / translated from the original Slavonic into English verse by A. H. Wratislaw. Cambridge: John Deighton, 1852. Podle SKC byl rukopis vydaný současně v Praze Václavem Hankou. (Státní hrad Buchlov, ZK BU 00526) Text věnování: „Vysoce urozené Paní Paní Ludmile Berchtoldové roz. Wratislavové v Buchlovu na Moravě se srdečným pozdravením A. H. Wratislav.“

²⁵ MASERES, Francis: *Scriptores logarithmici*, or, A collection of several curious tracts on the nature and construction of logarithms. London: Davis, 1791 – 1807. Státní zámek Rájec nad Svitavou: ZK RA 10556; ZK RA 30017; ZK RA 10557; ZK RA 10558; ZK RA 10559; ZK RA 10560.

²⁶ K osobě Richarda Pootera ani Mr. Fletchera se autorce nepodařilo zjistit nic bližšího.

a pohádkových knížkách nacházíme rodinné zápisky. Smrt byla neúprosná a navštěvovala v dětském věku i rodiny nejbohatších.

V jedné modlitební knize v Buchlovicích najdeme přípisek: „Dieses Buch erhielt ich nach dem Tode meiner unvergesslichen Mutter, welche täglich daraus gebethet hatte, und aus vom Allerhöchsten entrissen wurde am 3. Jänner 1813. Pepi Károlyi.“²⁷[6] Přípisek si zapsala Josefa Károlyi provdaná Trauttmansdorff-Weinsberg²⁸ a odkazuje na její matku hraběnkou Erzsébet Károlyi,²⁹ kterou Josefa ztratila ve svých devíti letech. Po ní zdědila modlitební knihu zase její dcera Josefina, provdaná Berchtoldová,³⁰ a tak se rodinná památka dostala do knihovny Berchtoldů.

Obr. 6. Josefa Károlyi (1803 – 1863)

V kancionálku na Buchlově³¹ s vlastnickým označením Ludmily Berchtoldové (Comtesse Berchtold) najdeme vzpomínku na její předčasně zesnulou čtrnáctiletou sestru Terezii. Přípisek zapsala do kancionálu jejich matka Antonie Wratislavová³² a kancionál věnovala starší dceři provdané později za majitele Buchlova. Na předsádce je přípisek: „Die Frommen erwählet Gott. Lasst um Reschen die schon Seelige uns nicht mehr trauern! Dich zärtlich liebende Mutter Antonia Wratislaw. Jannowitz 5. May 1825. Rein und unbefleckt

²⁷ Přípisek v modlitební knize: SEIBT, Karl Heinrich: *Katholisches Lehr- und Gebethbuch*. Prag: Normalschul-Buchdruckerey, 1784.

²⁸ Josefa Trauttmansdorff-Weinsberg (1803 – 1863), rozená Károlyi.

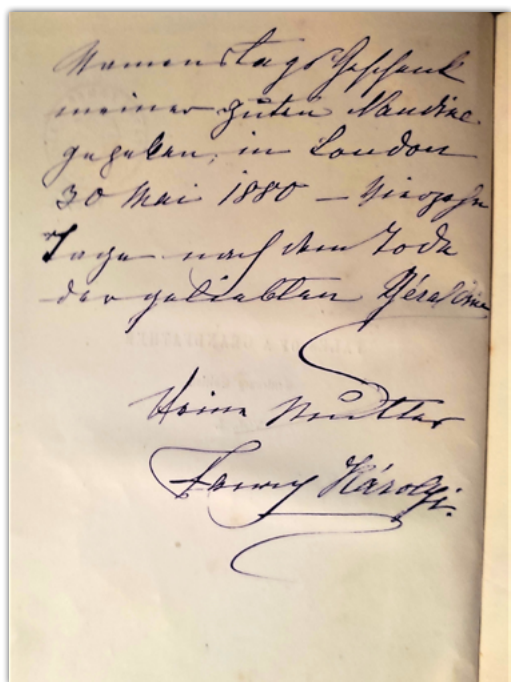
²⁹ Elisabeth Károlyi (1769 – 1813), rozená Waldstein-Wartenberg.

³⁰ Josefina Berchtoldová (1835 – 1894), rozená Trauttmansdorff-Weinsberg.

³¹ *Katholische Andachtslieder für das ganze Kirchenjahr*. Prag, Buchler, 1819.

³² Antonia Wratislavová, rozená Sterndahlová (1782 – 1851).

wie des S. Reschens Seele bewahr als Schutzgeist Sie um eure Herzen. Bittet Euch mit Zärtlichkeit an den Geschwisterband – so Sie im Himmel auch noch hält : Zu Gott und ??? ja die Sünden.“ Přípisek velmi pravděpodobně odkazuje na dobu Tereziina úmrtí (5. května 1825).³³ Místní název Jannowitz označuje Vrchotovy Janovice, které byly v letech 1807 – 1879 v majetku Wratislavů. Podivuhodně podobný příběh najdeme o několik generací později. V povídkách Waltera Scotta čteme přípisek: „Namenstags-Geschenk meiner guten Nandine gegeben in London 30. Mai 1880 – vierzehn Tage nach dem Tode der geliebten Geraldine. Deine Mutter Fanny Károlyi.“³⁴[7] Oblíbenou knihu své zesnulé dcery Geraldiny³⁵ věnovala Františka Károlyi starší dceři Ferdinandě³⁶ později provdané Berchtoldové. Geraldina zemřela dva dny před desátými narozeninami.

Obr. 7. Františka Károlyi (1842 – 1927)

³³ Terezie Wratislavová (1811 – 1825?) z českého rodu Wratislavů, zemřela v dětském věku. Autorce se, bohužel, nepodařilo potvrdit rok 1825 jako rok Tereziina úmrtí. Constantnin Wurzbach, autor biografického slovníku významných osobností Rakouska (Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, díl 58. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1889) v genealogické tabulce mezi stranou 152 a 153 uvádí Tereziin rok narození, rok úmrtí však neuvádí.

³⁴ Přípisek v knize: SCOTT, Walter. *The Tales of the Grandfather*. Edinburgh: Adam a. Charles Black, 1872.

³⁵ Geraldine Károlyi (1870 – 1880), dcera Františky Károlyi rozené Erdödy de Monyorókerék et Monoszló (1842 – 1927) a Aloise Károlyiho (1825 – 1889). Genealogie rodu Károlyi uvádí u Geraldiny jako rok úmrtí 1879. Podle přípisu v rodinné památce by to mělo být o rok později. Genealogie rodu Károlyi [online]. [cit. 2022-07-10]. Dostupné z: <http://w.genealogy.euweb.cz/hung/karolyi2.html>

³⁶ Ferdinandine (Nandine) Johanna Károlyi (1868 – 1955), provdaná za Leopolda Berchtolda (1863 – 1942).

A ještě jedna vzpomínka na předčasnou dětskou smrt, opět v Buchlovicích: V dětské knížce *Zehn Erzählungen für Kinder*³⁷ je přípisek: „*Meinem lieben Belitsy zum Weihnachtsfeste 1903. St. Petersbány 24. Decemb. 1903. 6. Jänner 1904. Papa.*“ [8] Věnování patří Adalbertovi,³⁸ prostřednímu synu Leopolda Berchtolda, jemuž lékaři diagnostikovali obrnu. V jedenácti letech na ni zemřel.

Meinem lieben
Belitsy zum Weh-
christfeste 1903.
St. Petersbány, 24. Decemb. 1903.
6. Jänner 1904
Papa

Obr. 8. Adalbert (Belitsy) Berchtold, 1895 – 1906

Romantické příběhy s otazníkem

Optimističtější rodinnou historii nám ukazuje knižní dědictví mladých Salm-Reifferscheidtů v Rájci nad Svitavou. V epické básni *Cäcilie* německého romantického básníka Ernsta Schulze³⁹ najdeme přípisek Hugo Karla Eduarda⁴⁰ sedmnáctiletému vnukovi Hugo Leopoldovi:⁴¹ „*Mein lieber theuer Hugo! Es sind nun sechzig Jahre, als ich damals in dem Alter, welches auch Du erreicht hast, von meiner Mutter dieses Buch erhielt. Mit Freuden*

³⁷ SCHMID, Christoph. *Zehn Erzählungen für Kinder*. Stuttgart: Effenberger, 1895.

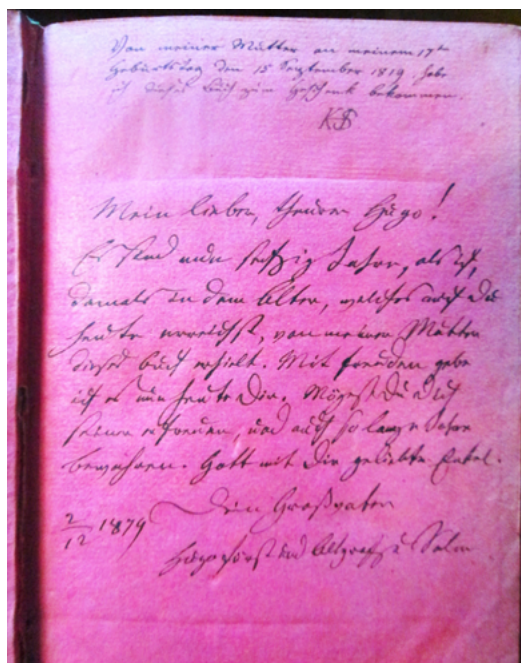
³⁸ Adalbert (Béla) Berchtold (1895 – 1906), syn Leopolda Berchtolda (1863 – 1942) a Ferdinandy Károlyi (1868 – 1955).

³⁹ Ernst Schulze (1789 – 1817), německý romantický básník.

⁴⁰ Salm-Reifferscheidt, Hugo Karel Eduard (1803 – 1888), majitel Rájce nad Svitavou, druhý titulární kníže z rodu Salm-Reifferscheidt-Raitz.

⁴¹ Salm-Reifferscheidt, Hugo Leopold (1863 – 1903), majitel Rájce nad Svitavou, čtvrtý titulární kníže z rodu Salm-Reifferscheidt-Raitz.

gebe ich es nun heute Dir. Mögest Du Dich seiner erfreuen und auch so lange Jahre bewahren. Gott mit dir, geliebter Enkel. 2. 12. 1879. Dein Grossvater Hugo Fürst und Altgraf zu Salm“ Starší přípisek na stejné předsádce oznamuje: „Von meiner Mutter an meinem 17ten Geburtstag den 15. September 1819 habe ich dieses Buch Geschenk bekommen. KHS.“⁴²[9]

Obr. 9. Hugo Karel Eduard Salm-Reifferscheidt (1803 – 1888)

Sedmnáctka byla pro majitele knihy magické číslo. Romantický autor *Cecilie* se ve svých sedmnácti letech zamiloval do čtrnáctileté Cecilie Tychsenové, dcery teologa a orientalisty Thomase Christiana Tychseny,⁴³ a učinil ji svou básnickou múzou. Cecilie zemřela v mladém věku (nedožité) osmnácti let.⁴⁴ Hugo Karel Eduard dostal knižně vydanou báseň *Cäcilia* v sedmnácti letech darem od své matky⁴⁵ a věnoval ji svému vnukovi

⁴² Jediné, co nesouhlasí, je datum narození vyplývající ze záznamu. Podle primárního historického pramene, jímž je matrika brněnské předměsti na Křenové, se totiž Hugo Karel Eduard prokazatelně narodil o rok dříve. Stejně i Hugo Leopold, narozený v r. 1863, nebyl v roce 1879 sedmnáctiletý, nýbrž šestnáctiletý. Lze to ovšem vysvětlit tak, že už počínající rok života se počítal jako celý. O autorovi ostatně jeho životopisec uvádí, že zemřel v 29 letech, přičemž Ernst Schulze dosáhl věku 28 let a tří měsíců. Text věnování: „Můj milý drahý Hugo! Dnes je to šedesát let, co jsem od své matky dostal tuto knihu ve věku, k němuž jsi dospěl i Ty. S radostí Ti ji předávám. Kéž se s ní rád těšíš a uchováš ji dlouhá léta. Bůh s Tebou, milovaný vnuku. 2. 12. 1879. Tvůj dědeček Hugo, kníže a starohrabě Salm.“

⁴³ Thomas Christian Tychsen (1758 – 1834), německý orientalista a profesor teologie na univerzitě v Göttingen.

⁴⁴ Viz předmluva k epické básni *Cäcilie* z r. 1819, s. XII.

⁴⁵ Matkou Hugo Karla Eduarda byla Marie Josefa rozená McCaffry of Keanmore (1776 – 1836), jejíž otec byl šlechtic skotského původu, její matka však pocházela z rakouského rodu Blümegenů, jimž patřil nedaleký zámek v Letovicích.

Hugo Leopoldovi k 17. narozeninám. Měla snad nejstarší majitelka knihy Marie Josefa McCaffry také svou sedmnáctiletou lásku?

Kuriozity

Některé knihy jsou kuriózní příběhem svých autorů. V zámecké knihovně v Rájci najdeme knihu *Lays of the deer forest z roku 1848*.⁴⁶ Jako autoři jsou na titulním listu uvedeni John Sobieski a Charles Edward Stuart. Rájecká kniha nese na předsádce přípisek: „*A gift from John Sobieski Stuart Count of Albany to me Hugo prince de Salm. Jule 1848.*“ Autory jsou ve skutečnosti dva angličtí dobrodruzi jménem John Carter Allen (1795 – 1872) a Charles Manning Allen (1802 – 1880), kteří využili romantické touhy některých obyvatel Skotska po návratu stuartovské dynastie a vytvořili kolem sebe legendu o královském původu svého otce Thomase Allena (1767 – 1852), jenž měl sahat od Charlese Edwarda Stuarta (1720 – 1788), pretendenta anglického trůnu, přes Marii Klementynu Sobieskou (1702 – 1735) až ke stuartovskému králi Jakubu II. (1633 – 1701), sesazenému roku 1688. Thomas Allen se měl podle jejich legendy narodit jako legitimní syn Charlese Edwarda Stuarta, ze strachu z atentátu měl být přepraven do Anglie lodí, jíž velel jejich děd John Carter Allen (1725 – 1800) a jím posléze adoptován. Oba bratři se pohybovali ve vyšší společnosti a žili ze své báječné legendy až do roku 1848, kdy přišli o dosavadní podporovatele a jejich důvěryhodnost značně utrpěla. Uchýlili se tedy do ústraní do Prahy, kde se John Carter Allen (alias John Sobieski Stuart) mohl setkat s knížetem Salm-Reifferscheidtem⁴⁷ a věnovat mu svou knihu při vyprávění fantastických rodinných historek.⁴⁸ Zda jim obdarovaný věřil, se už nedozvíme.

Neprovenienční přípisky

Také jsou nedílnou součástí knih a prozrazují něco o svých majitelích. Knihy občas posloužily jako poznámkový blok, záložka nebo učebnicový tahák. Na předsádkách knih můžeme najít recepty na výrobu léčiv, lidový recept na léčbu cholery v době epidemie, kuchařské recepty, návod na výrobu inkoustu, odkazy na recenze dané knihy v časopisech a novinách, nákupní seznam u obchodníka včetně cen za jednotlivé položky, poznámky k historickým událostem a výpisky z učebnic. Časté bývají poznámky o ceně, za níž byla kniha u knihkupců pořízena.

Na předsádce knihy *Neuer Mährischer Postillon*⁴⁹ v Rájci nad Svitavou: účet na doplňky k cestovnímu kočáru v ceně 540 (zlatých?) z 5. května 1841. Podepsán Wilhelm Preis, Wagenfabrikant.

⁴⁶ Sobieski, John – Stuart, Charles Edward: *Lays of the deer forest*. Edinbourg and London: Blackwood, 1848.

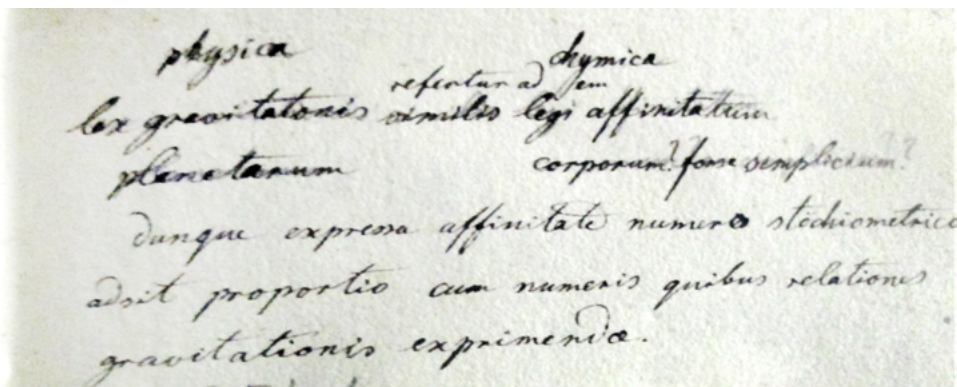
⁴⁷ Pravděpodobně jde o titulárního knížete Hugo Karla Eduarda (1803 – 1888), ačkoliv by to mohl být i jeho šestnáctiletý syn Hugo Karel (1832 – 1890).

⁴⁸ Příběh obou bratrů je převzat z anglické Wikipedie. Sobieski Stuarts [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Sobieski_Stuarts.

⁴⁹ *Neuer Mährischer Postillon, oder, neuer mährisch-schlesischer Stadt- und Landmanns-Kalender auf das Jahr nach Christi Geburt* 1841. Brünn: Rudolf Rohrer, 1841.

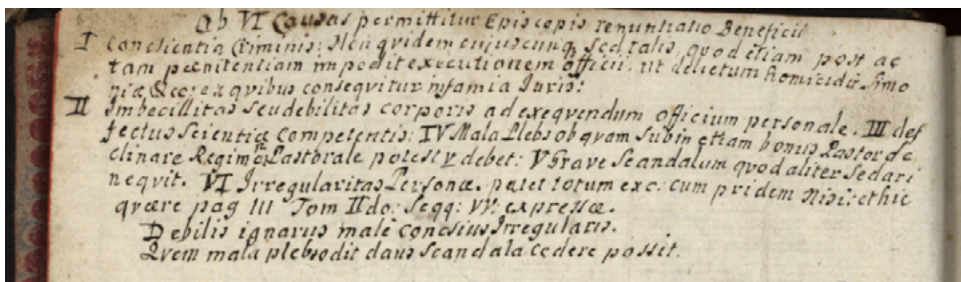
V časopise *Mährischer Wanderer* z roku 1809⁵⁰ v téže knihovně: „*In diesem Jahr waren die Franzosen in Mähren.*“

V učebnici diferenciálního počtu z roku 1827: „*Physica-chymica lex gravitat(i)onis similis legi affinitatum planetarum corporum simplicium dunque expressa affinitate numero stochiometrico adsit proportio cum numeris quibus relationes gravitationis exprimendae.*“ („Fyzikálně-chemický zákon gravitace se podobá zákonu afinity jednoduchých planetárních těles, protože při vyjádření afinity stechiometrickým číslem existuje poměr k číslům vyjadřujícím gravitační vztahy.“⁵¹) [10]

Obr. 10. Fyzikálně-chemický zákon gravitace

Výpisek z učebnice morální teologie z roku 1773⁵²: „*pisatel řeší důvody pro rezignaci biskupa v diecézi nebo důvody pro jeho odvolání z úřadu.*“ [11] Pisatelem je zřejmě františkán Norbert Handlovič, jehož exlibris najdeme na titulním listu.

Obr. 11. Výpisek z učebnice morální teologie

⁵⁰ *Mährischer Wanderer, oder ganz neu entworfener National-Kalender Mährens; auf das gemeine Jahr 1809. Für das Bedürfniss unsers Vaterlandes als ein Versuch der Verbesserung des mährisch-schlesischen Kalenderwesens.* Brünn: Trassler, 1809.

⁵¹ Moth, Franz Xaver. *Theorie der Differenzial-Rechnung.* Prag: Kronberger, 1827, s přípisem: „*Physica-chymica lex gravitat(i)onis similis legi affinitatum planetarum corporum simplicium dunque expressa affinitate numero stochiometrico adsit proportio cum numeris quibus relationes gravitationis exprimendae.*“

⁵² Reiffenstuel, Anaklet. *Theologia moralis.* Bassani: apud Remondini, 1773.

Válečný pokřik azbukou: „Смерть немецким захватчиком!“⁵³

Interakce čtenáře s autorem: V rájecké knize o pěstování lanýžů najdeme nesouhlas čtenáře, pravděpodobně Hugo Františka Salm-Reifferscheida,⁵⁴ s tvrzením autora ohledně velikosti výpěstků: „Wo Waldblösen sind, nur mit wenigem Gestrippe, unter einer Eiche, Buche, Weißdorn, selbst unter einem Obstbaum, oder mit nicht dichtem Stangenh Holz bewachsen, gedeihen sie und erlangen zuweilen ein Gewicht von 1 bis 1 ein halb Pfund.“⁵⁵ Na to znalý čtenář odpovídá: „Dies ist sehr übertrieben, so ein Trüffel sah ich noch nicht, und lebe schon 75 Jahre!“⁵⁶

Dětské kresby i se slovním popisem; bývají poměrně častým „námětem“ neprovenienčních přípisů v nudných školních hodinách. V zámecké knihovně Vizovice kresba dámského poprsí s anglickým textem: „This is Caroline. Is she not very beautiful? O yes, yes, yes, yes, yes!!!“⁵⁷ O původu krásné dámy si čtenář udělá úsudek sám. [12]

Obr. 12. Dětská kresba

Knihovnické poznámky bývají poměrně častým zápisem na předsádkách či přideštích knih. Kromě běžných poznámek typu „dva díly v jednom svazku“ nebo „tři svazky té-

⁵³ Dahn, Felix. *Ein Kampf um Rom*. Leipzig: Brietkopf und Härtel, 1876. (Smert' německim zachvatčikom!) Státní zámek Milotice, ZK MI 00143.

⁵⁴ Starohrabě Hugo František Salm-Reifferscheidt (1776 – 1836), majitel panství Rájec nad Svitavou.

⁵⁵ Bornholz, Alexander. *Der Trüffelbau, oder, Die Anweisung die schwarzen und weißen Trüffeln in Waldungen, Lustgebüschchen und Gärten durch Kunst zu ziehen und große Anlagen dazu zu machen*. Quedlinburg und Leipzig: Gottfried Basse, 1825, s. 16. „Daři se jim tam, kde jsou lesní stromy jen s malým množstvím křovin, pod dubem, bukem, hlohem, ba ovocným stromem nebo v husté tyčovíně a někdy dosahují váhy jedné až půl druhé libry.“

⁵⁶ „To je přehnané, takového lanýže jsem nikdy neviděl, a to je mi sedmapadesát!“ Státní zámek Rájec nad Svitavou, ZK RA 00668.

⁵⁷ Ahn, F. *A New practical and easy method of learning The German language*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1861. Státní zámek Vizovice, ZK VI 02014.

hož titulu“ se tu setkáváme např. s rukopisným doplněním jména autora neuvedeného na titulním listu, ba i s následnou poznámkou o tom, že doplněné jméno autora je chybné.

V jedné z anonymně vydaných knih buchlovské hradní knihovny, na jejíž předsádce bylo původně knihovníkem doplněno jméno autora (Windisch),⁵⁸ ruka jiného knihovníka připsala poznámku: „*Windisch ist nicht der Verfasser dieses Werkes. Siehe die »Merkwürdigkeiten von Portugall«, erstes Stk, Frankfurt und Leipzig 1777, wo Windisch im Vorbericht eines Plagiats beschuldigt wird. Vom C. H. K.*“⁵⁹

A, skutečně, zalistujeme-li v titulu uvedeného autora (Christoph Heinrich Korn),⁶⁰ přečteme si v předmluvě následující prohlášení: „*Was die Denkwürdigkeiten von Hungarn betrifft, wo hat sich ein gewisser Herr Windisch, der Ratsherr in Pressburg sein soll, für den Verfasser derselben ausgegeben, er hat aber nichts dabey geleistet, als dass er den Titel verändert, meine eigne, ganz unveränderte Vorrede, ausser dass er die rühmliche Meldung der büschingischen Erdbeschreibung ausgelassen, mit den Anfangsbuchstaben seines Namens unterzeichnet, auch eine Note unterdrückt hat, welche den wahren Verfasser hätte zu erkennen geben können, weil ich mich in derselben auf meine türkische Merkwürdigkeiten bezogen hatte. Ich melde dies hier gelegentlich, um verschiedne Herren Recensenten, insonderheit diejenigen der in der allgemeinen deutschen Bibliothek, diese Schrift seines Beyfalls gewürdiget hat, aus dem Irrthume zu bringen.*“⁶¹ Kdo koho neprávem obvinil či okradl, z titulů nezjistíme, neboť domnělý pravý autor se spokojil s hrdou poznámkou, že plagiátor si nezaslouží nic než pohrdání.

Rukopisné provenienční přípisky v zámeckých knihovnách nám dávají nahlédnout do historie knižních exemplářů, do života majitelů knih, odkrývají mnohdy smutné příběhy šlechtických rodin, ale prozrazují i zajímavé a humorné historicky autorů, čtenářů a knihovníků. Nejsou snad příliš cenné pro zpracovatele bibliografických záznamů, pro něž jen zřídka přinesou něco převratného. Jsou zajímavé pro dějiny každodennosti, ukázkou vztahu čtenáře k oblíbené knize, dárce k obdarovanému, vzpomínkou na milou osobu a občas i ukázkou literární kritiky či knižního vkusu čtenáře.

⁵⁸ ZK BU 00280: *Politisch=geographisch= und historische Beschreibung des Königsreichs Hungarn*. Pressburg: Anton Löwen, 1772. Jméno autora neuvedeno. Knihovní katalogy velkých knihoven přebírají běžně jako autora Carla Gottlieba Windische (1725 – 1793).

⁵⁹ Windisch není autorem tohoto díla. Viz „*Merkwürdigkeiten von Portugall*“, erstes Stk, Frankfurt und Leipzig 1777“, kde je Windisch v předmluvě obviněn z plagiátu. C.H.K.

⁶⁰ Christoph Heinrich Korn (1726 – 1783), německý právník, historik a překladatel.

⁶¹ KORN, Christoph Heinrich. *Merkwürdigkeiten von Portugall, oder, Kurzgefasste Nachricht von der Beschaffenheit des Landes, dem Charakter der Einwohner, und den vielfältigen Staatsveränderungen dieses Königreichs mit einigen Anekdoten neuerer Zeiten*. Frankfurt und Leipzig: S.n., 1777, s. *3n. „*Pokud jde o Denkwürdigkeiten von Hungarn, za jejichž autora se prohlašoval jistý pan Windisch, radní v Bratislavě, neudělal nic víc, než že pozměnil titul, moji vlastní zcela nezměněnou předmluvu ... opatřil svými vlastními iniciály a také vynechal poznámku, podle níž by bylo možno poznat pravého autora, protože jsem se v ní odvolával na své turecké Pamětihodnosti. Občas na to upozorním, abych vyvedl z omylu různé pány recenzenty, zvláště ty, kteří tento spis poctili chválou v německé všeobecné knihovně.*“

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

MZA, G 138: Rodinný archiv Berchtoldů
Buchlov.

Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis
Brunensis. Brunae: [s.n.], 1784 – 1833.

Personalstand der Secular- und Regular-Ge-
istlichkeit des Bisthums in Mähren. Brünn:
[s.n.], 1834 – 1868.

Literatura

ČÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena et al. *V nej-
hlubší úctě: katalog výstavy: Státní zámek
Kozel 1. 6. – 31. 7. 2021*. Vydání první.
České Budějovice: Národní památkový
ústav, územní odborné pracoviště v Čes-
kých Budějovicích, 2021. 61 s.

HOLÍKOVÁ, Pavla. Knižní provenience mo-
ravských hradů a zámků. In: *Bibliotheca
Antiqua. Problematika historických a vzác-
ných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*.
Olomouc: Vědecká knihovna, Sdružení
knihoven České republiky, 2019, s. 7-15.

*Krásy šlechtických exlibris a supralibros: katalog
výstavy: Státní zámek Konopiště 25. 7. –
25. 9. 2022*. Vydání první. České Buděj-
ovice: Národní památkový ústav, územní
odborné pracoviště v Českých Budějovi-
cích, 2022. 79 s.

LIFKA, Bohumír, *Knihovny státních hradů
a zámků*. Praha: STN, 1954, 26 s.

LIFKA, Bohumír, Zámecké a palácové knihov-
ny v Čechách. Přehled historicko-topogra-
fický. In: *Český Bibliofil*. 6, 1934, s. 39-54.

MAŠEK, Petr et al. *Handbuch deutscher his-
torischer Buchbestände in Europa. Band 2,
Tschechische Republik: Schlossbibliotheken
unter der Verwaltung des Nationalmuseums
in Prag*. Hildesheim: Olms-Weidmann,
1997. 309 s.

MAŠEK, Petr. *Modrá krev: minulost a přítom-
nost 445 šlechtických rodů v Českých zemích*.
4. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010. 326 s.

MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách,
na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do sou-
časnosti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008 – 2010.
2 sv.

MAŠEK, Petr a TURKOVÁ, Helga. *Zámec-
ké, hradní a palácové knihovny v Čechách,
na Moravě a ve Slezsku: k výstavě 50 let
oddělení zámeckých knihoven Knihovny
Národního muzea 1954 – 2004: Muzeum
knihy Žďár nad Sázavou květen – říjen 2004*.
Praha: Národní muzeum, 2004. [66] s.

ŠIMÁKOVÁ, Jitka, Petr MAŠEK, Helga
TURKOVÁ a Luboš ANTONÍN. Zámecké,
hradní a palácové knihovny v Čechách,
na Moravě a ve Slezsku. In: *Průvodce Kni-
hovny Národního muzea*. Praha: Národní
muzeum, 1999, 94 s.

*Vzdělaný čtenář: katalog výstavy: státní zámek
Kynžvart, 8.8. – 10.10.2020*. Vydání první.
České Budějovice: Národní památkový
ústav, územní odborné pracoviště v Čes-
kých Budějovicích, 2020. 79 s.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. 1. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006. 1350 s.

WURZBACH, Constantin, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei, 1856 – 1892, 60 sv.

PhDr. Pavla Holíková

Národní památkový ústav –
Územní památková správa Kroměříž,
Sněmovní náměstí 1, 76701 Kroměříž.
e-mail: holikova.pavla@npu.cz

Absolventka historie FF MU Brno, kurátorka sbírkových a mobiliárních fondů – zámeckých knihoven. Věnuje se dlouhodobě dějinám moravských šlechtických rodů. Knihovny šlechtických majitelů používá jako jeden z historických pramenů k těmto dějinám.